

Språksosiologi og norsk språkhistorieskriving

Av Gro-Renée Rambø

Norsk språkhistorieskriving som gjeld perioden frå 1814 og frametter har vore prega av eit fokus på språkeksterne faktorar, noko som heng saman med at perioden i stor grad var prega av offentleg styring av skriftmåla. Teoriretningar og synsmåtar som kan vere fruktbare for å seie noko om forhold mellom språk, språkbruk og språksamfunn har fått ein særleg tydeleg plass. Særleg stor rolle har språksosiologien fått.

I denne artikkelen drøftar forfattaren kva rolle språksosiologien som vitenskapsdisiplin har spela for den nyare norske språkhistorieskrivinga, mellom anna gjennom å sjå på korleis språkstriden på 18- og 1900-talet har vore framstilt. Fokuset ligg på korleis samtidig språkkamp, endringane i skriftnormalane og arbeidet fram mot implementeringa av desse endringane har blitt forklart innanfor språkhistorieskrivinga. Som utgangspunkt for drøftinga nyttar forfattaren ulike forklaringsmodellar som har vore framstilte i tidlegare vitenskaplege arbeid, og forsøker å seie noko om kva som kjenneteiknar den nyare tida.

1 Innleiing

Norsk språkhistorieskriving som gjeld perioden frå 1814 og frametter, har vore prega av eit uttalt fokus på såkalla språkeksterne faktorar; det er framfor alt kampen om språket som har vore skildra, gjennom korleis ulike grupper i samfunnet har kjempa for det språket dei sjølv oppfatta som sitt eige, anten det då gjaldt sitt eige i nasjonal tyding (norsk, ikkje dansk), eller sitt eige i meir sosial tyding (overklassa sitt språk, arbeiderklassa sitt språk osv.). Det tydelege språkeksterne fokuset heng saman med at perioden i sterk grad har vore prega av offentleg styring av skriftmåla. Det offentlege ordskiftet har naturleg nok spegla korleis språk og språkbruk heng saman med sosiale tilhøve, interessene til ulike grupper, verdier og haldningar og politisk stode. Framfor noko er det ulike sider ved korleis forholdet mellom talemål og skriftmål skal for-

ståast og vere som har prega ordskiftet, og òg framstillinga i språkhistorieskrivinga. Når kampen for språket til ulike interessegrupper har vore framheva i språkhistorieskrivinga, speglar dette endringar i samfunnet som gjeld sosiale, demografiske og politiske forhold. Av di desse sidene ved språkhistorieskrivinga har vore så sentrale, er det òg naturleg at teoriretningar og synsmåtar som kan vere fruktbare for å seie noko om forholdet mellom språk, språkbruk og samfunn, har fått ein særleg tydeleg plass. Særleg stor rolle har språksosiologien fått i Noreg. I denne artikkelen vil eg sjå nærare på korleis språksosiologiske synsmåtar og forklaringsmåtar har vore viktige for korleis sentrale sider ved den norske språkhistoria frå 1800-talet og frametter har vore framstilte. Eg vil mellom anna sjå nærare på ulike forklaringsmodellar som tidlegare forskarar har gjort greie for, og nytte desse som bakgrunn for ei drøfting om kva for synsmåtar og forklaringsmåtar som ser ut til å prege dei siste tiåra.

2 Litt om språksosiologi i Noreg

I Noreg voks språksosiologien som vitskap fram på slutten av 1960-talet og byrjinga av 1970-talet. Språksosiologien vann innpass som eigen fagdisiplin ved universiteta og høgskulane tidleg på 1970-talet, og sprang den gongen ut av ei stigande interesse for å sjå på språk og språkleg variasjon i samband med det miljøet eller det samfunnet språket blei brukt i. Ein kan på fleire vis seie at språksosiologien som vitskap vann fram som del av ein meir generell politisk radikaliseringsprosess, der maktstrukturar i samfunnet blei belyste og utfordra.

At sosiologiske synsmåtar blei trekte inn i språkbeskrivinga, var ikkje noko nytt fenomen i norsk språkforskning. Dette gjeld i særleg grad viss vi ser på arbeidet med norske dialektar (dialektologien), men synspunkt av denne typen har òg kome til uttrykk i arbeid over historisk språkvitenskap og i deskriptive studiar av språk utanom Noreg.

Språksosiale argument har som kjent i stor grad vore framme i samband med språkstriden i Noreg tidlegare òg, sjølv om det var først på 1960-70-talet språksosiologien voks fram som ein eigen vitskap, så ein kan trygt seie at Noreg har ein solid språksosiologisk tradisjon. Nokre av arbeida til forskarar som Alf Sommerfelt, Amund B. Larsen og Anders Steinsholt kan illustrere dette. Einar Haugen peiker på at Sommerfelt i

boka *Hvordan sproget blir til* (1934: 11) mellom anna skriv: “Sproget er det viktigste av alle sosiale fenomener” (Haugen 1978: 254). Amund B. Larsen presenterte mange tankar som den seinare sosiolingvistikken har vore opptatt av. Han gav i arbeida sine ofte uttrykk for innsikter knytt til korleis både sosiale og psykologiske forhold kan forklare vesentlege sider ved språkforhold og språkutvikling. Mellom anna introduserte Larsen allereie så tidleg som i 1917 omgrepet “naboopposisjon”, som peiker mot sosialpsykologiske mekanismar for språklege val som einskildindividet gjer (Larsen 1916–17). Slike synsmåtar kom inn i språksosiologien med full tyngd fleire tiår seinare.

Likevel kan ein hevde at den eigentlege pioneren for den “reine” sosiolingvistikken i Noreg, var Anders Steinsholt (Vikør 1999: 18). Ikkje berre innførte han omgrepet “målbryting” i den språklege diskursen, eit omgrep som har hatt mykje å seie i skildringar av korleis lingvistiske og ikkje-lingvistiske forhold spelar inn når ulike varietetar møtest, men han har òg gjennomført eitt av dei mest kjende døma på diakron sosiolingvistik ved å gjennomføre den same språkgranskinga i det same området to gonger, med 30 års mellomrom. Dette gjorde han med bakgrunn i hovudoppgåva si om målet i Hedrum. Sjølv arbeidet blei gjennomført mot slutten av 1930-talet, men det blei utgitt i bokform først i 1964. Jamføringa blei prenta i 1972, og her viser han korleis talemålet i Hedrum har endra seg i denne 30-årsperioden som eit resultat av brytning mellom sentrumsmål og utkantsmål som møtest i det same miljøet. I språkhistorieskrivinga, særleg språkhistoria som gjeld tida frå 1814 og frametter, har språksosiologiske synsmåtar som alle desse, og fleire, fått ein brei plass.

Dei reint lingvistiske/strukturelle endringane har ikkje vore hovudtema for framstillinga av norsk språkutvikling og språkending etter 1900 slik det kjem til syne i sentrale norske språkhistorieverk (sjå til dømes Bleken 1966, Haugen 1968, Jahr 1989 og 1992, Torp og Vikør 1993, Almenningen o.a. 2002, Hoel 2011 – med liner til Hyvik 2009). I staden har historia om språkutviklinga dreidd seg om dei “ytre” tilhøva – språkstriden mellom nynorskfolk og bokmålsfolk (og innanfor kvar av desse språkleirane), og kampen om språket. Eg vil ikkje her gå nærare inn på korleis dei reint lingvistiske tilhøva har vore framstilte og analyserte, men vil konsentrere meg om den planlagte og offisielle utviklinga av norsk skriftspråk, og framstillinga og analysen av desse tilhøva slik dei er nedfelte i den nyare norske språkhistorieskrivinga. Det er med andre ord den

makroanalytiske språksosiologien, som Thelander (1974: 62) kallar det, eg vil konsentrere meg om i denne artikkelen. Når eg skal sjå på korleis skriftspråkhistoria har vore framstilt, kjem eg naturleg inn på korleis talemål og skriftspråk har vore framstilte og drøfta i høve til kvarandre.

For å kunne drøfte kva rolle språksosiologien har spela for framstillinga og analysen av norsk språkutvikling etter 1814, er det naudsynt samstundes å gje eit svar på spørsmålet om kva slags språksyn som ligg under den tradisjonelle språkhistorieskrivinga (Vikør 1991: 52). Språkhistoria er vitskapen om korleis språket og språksamfunna har endra seg gjennom tidene. Eg vil konsentrere meg om korleis denne historia tradisjonelt har vore framstilt, og korleis språksosiologien som vitskap er lik eller skil seg frå den tradisjonelle måten å framstille og analysere den nyare språkhistoria på. I samband med denne drøftinga vil eg òg komme inn på kva som kan seiast å vere dei overordna bidraga frå disiplinen språksosiologi til nyare norsk språkhistorieskriving; eg vil mellom anna seie litt om språksosiologien sitt vitskapsgrunnlag og korleis språksosiologiske synsmåtar har vore viktige for endringa som har skjedd når det gjeld kva for emne ein ser på som mest interessante i språkhistorieforsking.

3 Språk og samfunn – språksosiologi eller sosiolingvistikk?

Ovanfor slo eg fast at språkhistoria er vitskapen om korleis språk og språksamfunn endrar seg gjennom tidene. Men korleis desse faktorane skal sjåast i forhold til kvarandre, kan ein vekte noko ulikt, ut frå om ein først og fremst er interessert i korleis samfunnsforhold påverkar språket, eller korleis språket påverkar samfunnet. Det er såleis vanleg å skilje mellom språksosiologi på den eine sida og sosiolingvistikk på den andre. Medan sosiolingvistar primært er opptekne av sjølve språkbeskrivinga, og meiner at beskrivinga blir meir fullstendig om sosiale faktorar blir trekte inn, er språksosiologar meir interesserte i å beskrive samfunnet, eller grupper i samfunnet og deira bruk av språket. Sidan språket er ein særskild viktig gruppedefinerande faktor, og av den grunn samfunnsmessig spelar ei stor rolle, brukar språksosiologar språket til å gje eit betre eller meir fullstendig bilete av samfunnet (Jahr 1993: 95).

Som nemningar er verken “språksosiologi” eller “sosiolingvistikk” gamle. Venås (1991: 13) nemner at begge visst blei brukte fyrste gong i

1930-åra, men det var likevel fleire tiår seinare at termen blei brukt og vidareutvikla som nemning på ein eigen forskingsdisiplin. Like vanleg som det er at forskjellen mellom desse to omgrepa blir skissert, er det å konkludere med at det er vanskeleg å trekkje opp ei klar grense mellom dei to termene, og at ein derfor i stor monn brukar dei to termene om ein annan. Eg vil likevel forsøke å trekkje ei line mellom dei to omgrepa, og gjennom det peike på at termen “språksosiologi” nok er litt vidare enn “sosiolingvistik”, og at ein kan seie at språksosiologien også *omfattar* sosiolingvistikken.

Språksosiologi som forskingsdisiplin er utprega tverrvitskapleg, og innanfor denne nokså breie tverrvitskaplege forståinga kan sosiolingvistikken sjåast på som ein av fleire deldisiplinar. Mats Thelander har laga ein figur som skal illustrere korleis dei ulike delvitskapane som utgjer språksosiologien, kan relaterast til kvarandre og til dei respektive mordisiplinane. Thelander har kalla heile sirkelen “det språksociologiska fältet”, medan han har skilt ut sosiolingvistikken som eigen sektor (Thelander 1974: 31). Den forskaren som kanskje framfor nokon har bidrege til å gje termen “språksosiologi” ein definisjon og eit innhald, er Joshua Fishman (1968, 1976a, 1976b). Illustrerande er tittelen på ein artikkel av Fishman frå 1976: “The sociology of language: an interdisciplinary social science approach to language in society”. I artikkelen seier Fishman at språksosiologi “examines the interaction between these two aspects of human behavior: use of language and the social organization of behavior” (Fishman 1976b: 217). Fishman definerer termen “språksosiologi” på dette viset:

Briefly put, the sociology of language focuses upon the entire gamut of topics related to the social organization of language behavior, including not only language usage per se but also language attitudes, overt behaviors toward language and toward language users (Fishman 1976b: 217).

Det ligg implisitt i definisjonen ovanfor at til dømes reint politiske tilhøve blir viktige, sidan dei kan vere grunnleggjande for korleis språkhaldningar er knytte til språkbrukarar (medrekna prestisjetilhøve, makttilhøve, osb.). Fishman legg stor vekt på at språksosiologi som fagdisiplin ikkje skal sjåast på som noka erstatning for verken sosiologien eller lingvistikken. Han seier:

It does not seek to capture or replace sociology as a whole or any of its specializations. Nor does it merely seek to relate communicative content or whole-code designations to social categories or social structures. [...] Rather than emphasize the ethnography of communication as an end in and of itself *the sociology of language* would hope to utilize the ethnography of communication, as it would utilize sociolinguistics and social science more generally, in order to more fully explain variation in societally patterned behaviors pertaining to language maintenance and language shift, language nationalism and language planning, etc. (Fishman 1976a: 9).

Ein kan seie at skiljet mellom språksosiologi og sosiolingvistikk kan synast mindre viktig, og at hovudessensen i termene uansett er den same. Fishman sjølv seier det på denne måten:

After all is said and done, the differences between these two areas or emphases of specialization may well be far less significant than their similarities. Both are concerned with the interpenetration between societally patterned variation in language usage and variation in other societally patterned behavior, whether viewed in intra-communal or in inter-communal perspective (Fishman 1976a: 8).

Likevel meiner Fishman samstundes at språksosiologi i mindre grad enn sosiolingvistikk er ein lingvistisk disiplin, og ein kan seie at språksosiologi famnar vidare i og med at han nettopp inkluderer andre fagdisiplinar i sterkare grad, og er meir eksplisitt i sitt uttrykk om dette. Fishman peiker til dømes på at målet innanfor sosiolingvistikk og innanfor språksosiologi på enkelte felt kan seiast å vere litt ulikt. Sosiolingvistikken har ofte blitt sett på som ein måte å utvide dei kontekstuelle "horizons of linguistics" (Fishman 1976a: 8), og har på fleire vis med det representert ei utviding av dei tradisjonelle måtane å skildre språk som system på. Om sosiolingvistikken seier Fishman ut frå dette:

Essentially then, sociolinguistics has normally accepted the linguistic pursuit of system-in-language, although it has usually derived such system from the data of natural speaking (or natural writing) per se, rather than from more artificial corpuses elicited from informants (Fishman 1976a: 8).

Sjølv om diskusjonen kring likskapar og ulikskapar mellom dei to termene innimellom kan synast noko søkt, av di det i praksis ofte har vore slik at termene blir nytta om kvarandre i forskingslitteraturen, vil eg likevel her nytte termen språksosiologi, av di eg meiner at dei linene som har blitt skisserte ovanfor som forsøk på å skilje termene, tydeliggjer at det eg vil gjere i denne artikkelen, kan hende passas betre innanfor den måten å definere språksosiologi på som Fishman og Thelander har nytta.

4 Hovuddrag i norsk språkutvikling etter 1900

I mykje av den språkhistoriske litteraturen blir det lagt vekt på at det norske språket – dvs talemålet, dialektane – i *hovudsak* er det same i dag som kring 1600 (trass i mange endringar), men at språksamfunna er radikalt forandra. Det er eit resultat av ulike sosiopolitiske omveltningar som har skjedd i tida etter 1800 (Torp & Vikør 1993: 97). Nemninga “sosiopolitisk” inneber, som Torp & Vikør peiker på, at sjølve samfunnsendringane har vore sentrale for utviklinga av språket, og at politiske prosessar, vedtak og ideologiar har hatt uvanleg sterk innverknad på norsk språkutvikling, og då framfor alt på skriftspråket – men òg indirekte på talemålet. Sjølv om talemålsutviklinga i Noreg jamt over kan sjåast på som “friare” enn skriftspråkutviklinga, som har vore sterkt sentralt normert i Noreg frå starten av 1900-talet av, har sosiale og politiske forhold og prosessar hatt sitt å seie for kva for rolle dei ulike talemålsvarietetane har vore tildelte, eller har kunna få. Eg tenkjer mellom anna på i kva monn dei ulike talemåla har vore representerte i ulike media, som har fått stadig meir å seie i kvardagen, og ut frå det kan ha ulik påverknad på dei oppveksande generasjonane. Det er òg rimeleg å trekkje inn tilfanget av nye språk og språkvarietetar i landet som resultat av mobilitet både innanlands og med tilflytting frå utlandet, og den verdaden dette har hatt for ulike utjamningstendensar og påverknadsmoglegheiter. Språkkontakt og dialektkontakt fell inn under desse punkta. Dei skriftspråksendringane som har blitt vedtekne, har alle blitt vedtekne med bakgrunn i talemål her i landet, og slik har dei sjølv sagt indirekte hatt sitt å seie for haldningar knytte til ulike talemålsvarietetar, til dømes for kva som er vanleg og akseptert, og kva som er avstikkande og kan hende mindre akseptert i praksis.

Gjennom 1900-talet skjedde det store endringar både når det gjeld talemål og talemålssituasjon i Noreg. I byrjinga av 1900-talet blei det danna fleire heilt nye talemålsvarietetar som eit resultat av grunnlegginga av nye industristader. Til desse nye industristadene flytta det folk frå ulike kantar av landet. Desse områda blei møtestad for mange ulike talemål. Dialektkontakt i desse områda førte til at det blei danna talemålsvarietetar som skilte seg frå dei omkringliggjande varietetane (sjå t.d. Neteland 2014, Solheim 2010). I denne perioden blei dessutan kommunikasjonslinene i landet sterkt forbetra og utvida. Mogleghetene for folk flest til å kommunisere over større avstander førte med seg at ein òg høyrde fleire talemålsvarietar, noko som hadde sitt å seie for påverknader og identitetskjenle. Livlegare samkvem og auka tankeutbytte bidrog dessutan sterkt til at tankegods frå inn- og utland kunne forme dei samfunna som språkvarietetane var ein del av på nye måtar.

Når det gjeld det offentlege ordskiftet om språkspørsmål i Noreg, var første halvdel av 1900-talet prega av kampen mellom forkjemparar for dei to likestilte skriftnormalane landsmål/nynorsk og riksmål/bokmål, og spørsmålet om kva for samfunnsmessig posisjon dei to normalane skulle ha på ulike arenaer i samfunnet (skule, offentlegheit, osv.). Det var kamp om kva for talemålsgrunnlag dei to normalane skulle byggje på, og ei generell politisering av språkspørsmålet, førte med seg offentlege endringsvedtak knytte til ein eller begge skriftnormalane. Dei første tiåra av 1900-talet var dessutan spørsmålet om talemålsbruk i skulen oppe til diskusjon fleire gonger, og saka var løfta opp på nasjonalpolitisk plan. Striden dreidde seg om korleis ein i praksis skulle forstå det velkjende vedtaket frå 1878 om at elevane skulle få bruke sitt eige talemål i skulen, og at læraren var plikta å tillempe sitt eige talemål til elevane sitt mål (sjå Jahr 1984). I tillegg var det òg strid om endringar og utviklingar internt innanfor kvar av dei to malleirane, landsmål/nynorsk og riksmål/bokmål, med påfølgjande oppsplittingar i ulike stridsorgan og målfraksjonar (sjå mellom anna Hoel 2011, Jahr 1989 og 1992). Dei konkrete rettskrivingsendringane som blei gjort i perioden, fortel oss om både utvikling og endring på ulike nivå i språket, men òg om utvikling og endringar i synet på språkforholda i landet. Klassemedvit og klassekamp prega perioden, særleg perioden som dekkjer første verdskrig og mellomkrigstida. Klasseforståing, oppleving av å tilhøyre ei sosial gruppe med same problem, same fiendar og same interesser, særmerkte ikkje berre den generelle politikken i landet og ulike interesseorganisasjonar,

men òg heilt spesifikt språkpolitikk og språklege interesseorganisasjonar (Nielsen 2011: 58). Sentralt for perioden som heilheit står oppkomsten og utviklinga av sosialistiske idear i og rundt den framveksande arbeidarrørsla. Dei sosialistiske ideane og forståingsmåtane er òg det som framfor noko pregar språkdebatten og språkutviklinga i dette tidsrommet.

Andre halvdel av 1900-talet var òg i stor monn prega av dei konfliktlinene som første halvdel av 1900-talet teikna opp, men samstundes var desse tiåra framfor alt merkte av politiske forsøk på oppmjuking av frontlinene som første halvdel av 1900-talet hadde avteikna så skarpt. Nye ideologiar blir leiande, og dei offentlege diskusjonane og dei offentlege språkendringsvedtaka skiftar til dels retning. Den offentlege språknormeringa er no i stor monn opptatt av å sameine dei to offisielle normalane, med håp om å nå fram til eitt felles norsk skriftmål for alle, eit samnorsk. Siste halvdel av perioden syner likevel at prosjektet vart mislykka, og i staden blir situasjonen med to jamstilte normalar konsolidert.

Dei siste tiåra av 1900-talet gjer framvoksteren av nye medium kommunikasjonsforholda radikalt annleis. Både det skrivne og det talte ord når ut til folk på ein heilt annan måte enn før. Folk flest blir òg moglege deltakarar på mange nye område, idet nye digitale løysingar opnar for aktiv munnleg og skriftleg tekstproduksjon for folk flest, med stor rekkevidde. I dag innbyr nesten alle medium til deltaking: tv-debattar med sms-kommentarar frå sjåarane, innringingsprogram på radio, bloggar, kommentarfelt i nettaviser og liknande, og også moglegheiter for medskaping av oppslagsverk som til dømes Wikipedia. Globalisering og internasjonalisering har gjort at andre språk, særleg engelsk, har blitt ei stor påverknadskjelde på norske talemål og norsk skriftmål. Auka tilflytting frå utlandet har dessutan ført til oppkomsten av såkalla etnolektar og multietnolektar. Alle desse faktorane gjer at medskapinga av kva for språk som skal gjelde, kan synast større enn før, av di folk er eksponerte for ulikt språk og språkbruk munnleg og skriftleg i sær stor monn. I og med at skriftspråka blir normerte i tråd med endringar i talemål og i skriftspråkbruk, får slike skifte i samfunnet innverknad på ulike plan, også på korleis språkhistoria blir framstilt.

5 Norsk språkutvikling i norsk språkhistorieskriving

Nyare språkhistorie som fagdisiplin dekkjer tidsperioden frå oppløysinga av den dansk-norske unionen i 1814 og fram til i dag. Nyare språkhistorie har hovudsakleg handla om språkstrid og språkplanlegging.¹ Vikør beskriv språkhistoria som ei historie om stadig nedbryting og oppbygging – ei nedsliting av system og strukturar som ikkje lenger fyller nokon funksjon, ei oppbygging av nye strukturar som må til for at språket skal halde fram med å fungere som språk. Dette skjer på talemålsnivå, og sekundært også på skriftspråksnivå (Vikør 1991: 52).

Etter unionsoppløysinga blei språket og sjølve språkutviklinga raskt dregne inn som viktige emne i den politiske debatten i det sjølvstendige Noreg, og privat og offentleg språkplanlegging har som ei fylgje av dette hatt eit langt større omfang i Noreg enn i noko anna nordisk land. Som Jahr peiker på (1993) er dette bakgrunnen for at denne disiplinen som regel ikkje betyr skildring av diakrone lingvistiske endringar i nyare norsk talespråk, men i staden omhandlar dei samfunnsmessige og politiske tilhøva som etter 1814 har vore avgjerande for utviklinga av skriftmålsformene i Noreg; korleis dei to offisielle norske skriftmålsformene har blitt forma gjennom planlegging, politikk og strid.

Den nyare språkhistoria blir òg kalla “ytre språkhistorie”, i motsetnad til den “indre”, som meir gjeld den reint lingvistiske utviklinga. Ein kan òg seie det slik at medan den indre språkhistoria er strukturell, er den ytre sosial eller sosiopolitisk. Eit anna poeng er då òg at språket vårt i dag er meir stabilt i sine grunndrag enn i sentrale språkhistoriske periodar tidlegare i historia. Vikør (1991: 52) skriv at dei endringane som skjer no, mest gjeld ordtilfang og idiomatikk og mindre viktige finessar i morfologien. Språkendringar i skriftspråket blir innanfor disiplinen nyare språkhistorie oftast rapportert i form av rettskrivingsreformer, og som Vikør (1991) peiker på, høyrer dei eigentleg meir til i den ytre språkhistoria enn den indre, i og med at dei inngår i striden om språket, men påverkar språket som struktur ganske marginalt. I den heilt nyare tida har oppkomsten av større språkkorpus og utviklinga av datateknologi som kan handsame store mengder tekst, gjort det mogleg og aktuelt å seie noko

1. Jahr har til dømes kalla kapitlet om nyare norsk språkhistorie i bind 1 i verket *Vårt eget språk* (Johnsen (red.) 1987) “Språkutviklinga etter 1814: språkstrid og språkplanlegging”.

om språkendringar i skriftspråket som har vakse fram som resultat av faktisk bruk og ikkje berre som resultat av rettskrivingsreformer.

Språkhistoria som disiplin har fleire oppgåver reint språkleg: Ho skal gje oss ei forståing av variasjon i språket, og ho skal auke forståinga for språkleg endring. Språkhistoria skal altså gje kunnskap om den språklege utviklinga (sjå t.d. Vikør 1991). Men det er fleire måtar å framstille og analysere denne utviklinga på. For å kunne vurdere kva rolle språksosiologien som vitenskap har spela for denne framstillinga og analysen, er det naudsynt å sjå nærare på korleis framstillinga og analysen av den norske språkutviklinga etter 1814 tradisjonelt har vore. Blant andre har Jahr og Vikør skissert korleis ulike forklaringsmodellar gjev oss ulike svar på kva som har vore drivkrafta bak den norske språkutviklinga, og desse speglar seg i språkhistorieskrivinga som gjeld perioden. Desse ulike modellane vil eg no gå litt nærare inn på.

6 Det nasjonale i språkspørsmålet: *Seip-modellen og Indrebø-modellen*

All historieskriving er prega av ei eller anna form for ideologi. Det gjeld også når ein skal framstille og analysere språkutvikling. Fram til 1960-talet var den norske språkhistorieskrivinga prega av ein nasjonal språkideologi. Jahr kallar denne typen språkhistorieskriving “Seip-modellen” av di det var Didrik Arup Seip som var den forskaren som la det akademiske og vitenskaplege grunnlaget for disiplinen “nyare norsk språkhistorie”.

Etter at Noreg blei lausrive frå Danmark i 1814, blei det etter kvart viktig at Noreg fekk sitt eige *norske* skriftspråk. Heile den nyare språkhistoria kan av den grunn framstillast som ein strid kring premisane og midlane for å nå fram til dette målet. Nordiskfaget inngjekk som ein viktig del av det såkalla nasjonsbyggingsprosjektet. Språkhistorieskrivinga i Seip-tradisjonen var einsidig skriftmålsretta, og var retta mot dei sentrale og prestisjeberande beslutningsmiljøa i hovudstaden: regjering og storting, presse og skjønnlitteratur osb. Den seipske forklaringsmodellen tok utgangspunkt i at då Noreg blei sjølvstendig i 1814, slutta København å vere hovudstad i Noreg, og den sterke statlege og administrative straumen med danskspråkleg påverknad direkte frå København tok slutt. Ifølgje Seip måtte dette faktum “naturnødvendig” gje seg språklege utslag i løpet av nokre få tiår (Jahr 1993: 128). Seip gjev ei

teleologisk kausalforståing av den språklege utviklinga i Noreg etter 1814: Det som skjedde, fornorskinga, *måtte* skje. Språkutviklinga etter 1814 blir då sjølvforklarande – språket måtte bli norsk. Som Jahr skriv: “Ingen kan sette seg opp mot noe naturnødvendig, og følgelig kunne heller ingen egentlig gjøre noe med den utviklinga som skjedde med overgang fra dansk til norsk i Norge etter 1814” (Jahr 1993: 128).

Eit stort problem med denne måten å forstå den språklege utviklinga på, er at Seip ikkje tek omsyn til nokon annan språkleg motsetnad enn motsetnaden mellom dansk på den eine sida og norsk på den andre. Modellen kan ikkje forklare påverknad mellom ulike *norske* språk (talemål eller skriftspråk). Forklaringa gjev dessutan ei anvisning på korleis det skulle gå vidare – fornorskinga var ikkje til å stoppe. Denne forståinga plasserte aktørane i språkstriden i to klare grupper: Dei som var for det “naturnødvendige”, og dei som håplaust prøvde å motsette seg det. Innafor Seip-modellen var det naudsynt å tolke språksosiale motsetnader som i hovudsak nasjonale motsetnader. Det igjen førte til at i eit språksosialt motsetnadstilhøve måtte den eine sida bli rekna som i hovudsak høyrande til “dansk”, og den andre til “norsk”.

Jahr seier dessutan: “Seipmodellen er også svak når det gjelder motivanalyse. Det kulturdarwinistiske synet som modellen står for, gir lite rom for individuelle eller gruppemessige motiver for ulike handlinger og posisjoner” (Jahr 1993: 128). Av den grunn blir det òg slik at i språkhistoriske framstillingar som har den seipske modellen som grunnlag, blir til dømes dei mange som gjennom heile perioden etter 1814 har protestert og argumentert imot utviklinga, som regel ikkje tillagde stor vekt, i og med at det synet dei stod for ikkje *kunne* vinne fram. Dei motsette seg jo noko “naturnødvendig”.

Den nasjonale språkideologien har vore ein grunnpremiss for heile språkhistorieskrivinga. Denne grunnpremissen førte òg til at språkhistorieskrivinga på mange måtar blei atomistisk – ho blei ei oppramsing av data som føyer seg saman til eit bilete av korleis Noreg enkelt sagt gjekk frå dansk språk over ein språkløyvingsfase fram til ei samling på norsk grunn, som rett nok låg i framtida, men som var den sikre konklusjonen alle data peika mot (Vikør 1994: 109). I språkhistorieskrivinga konsentrerer ein seg om det store nasjonale språkproblemet, det særnorske problemet, men har ikkje med så mykje om dei andre aspekta av tilhøvet mellom språk og samfunn. Her representerer språksosiologien delvis eit skilje, som eg skal kome nærare inn på om litt.

Vikør peiker på at ein òg bør rekne med Indrebø-modellen som ein eigen forklaringsmodell, sidan han har lege til grunn for i alle fall eitt større verk i norsk språkhistorie, Indrebø si eiga *Norsk målsoga* (1951). Vikør skriv at denne språkhistoria rett nok berre rekk til Aasen, men at premissane då er lagt for ei framstilling som skil seg sterkt frå Seip si. Men også denne modellen baserer seg på eit nasjonalt språksyn der det sosiale og det pedagogiske berre kjem inn som støttfaktorar. Skilnaden mellom Indrebø og Seip ligg i kva som kan kallast for “norsk”. Medan Seip ser tilnærmingsprosessen som ei “naturnødvendig” fornorsking, ser Indrebø den same prosessen som ei “fordansking”, i og med at nynorsken blir “avnorska”.²

Det synet Indrebø hevdar, er ikkje deterministisk, som Seip sitt, men voluntaristisk: “Det norske språket utviklar seg ikkje av det danske, heller ikkje på skriftspråksnivå; det er gitt i seg sjølv og påvist og gitt skriftleg form av Ivar Aasen. Språkstriden blir da eit spørsmål om kor sterk den nasjonale viljen i språkspørsmålet er” (Vikør 1994: 219). Det norske blir sett på som noko statisk, som er uforeinleg med det “framande” og “innførde”.

7 Det pedagogiske i språkspørsmålet: *Den pedagogiske modellen*

Ved sida av Seip-modellen skriv Jahr om det han kallar *den pedagogiske forklaringsmodellen*. Jahr skriv at denne modellen er klart sekundær og supplerande i høve til Seip-modellen, men at han likevel kan reknast som ein eigen modell, sidan han prinsipielt og teoretisk kan isolerast og byggjast ut vidare. Ut frå denne modellen kan ein då framstille og analysere den skriftspråkutviklinga som har skjedd ved å vise til dei vanskane norske skuleborn, og generelt den norske allmugen, hadde med dansk skriftspråk på 1800-talet. Ein måtte endre skriftspråket av di det var for stor avstand mellom norsk (dialektal) tale og dansk skrift. Jahr skriv:

Når for eksempel departementet i 1887 bestemte at uttalenorma for høytlesing i skolen skulle være den såkalte dannede dagligtale, betydde

2. Vikør peiker på at for Seip-skulen blir Asbjørnsen og Moe sine eventyr ledd i ei “fornorsking” av dansken, medan Indrebø hevdar at Asbjørnsen og Moe “braut folkeeventyri inn under dansk” (Vikør 1994:219).

det at for de fleste elevene ble det stor skilnad mellom skriftbildet og den uttalen som var forutsatt. Dette motiverte da endring i skriftbildet, fordi denne diskrepansen var problematisk i skolen. Dette leda så i sin tur for eksempel til rettskrivingsreforma i 1907 (Jahr 1993: 130).

Vikør er ikkje samd med Jahr i at ein kan stille opp dette som utgangspunkt for ein eigen modell. Vikør peiker på at dei pedagogiske momenta ikkje har vore nytta som anna enn støtteargument for det nasjonale (eller det språksosiale) grunnsynet – både som argument i samtida, og som forklaringsmodell i ettertid (Vikør 1994: 218). Det pedagogiske omsynet har ikkje nokon stad vore framstilt som *overordna* det sosiale eller det nasjonale. Eg er samd med Vikør i at pedagogiske omsyn neppe kan seiast å ha vore brukt som *hovudmoment* i argumentasjon i norsk språkstrid eller i skildringa av nyare norsk språkhistorie fram til mot slutten av 1900-talet. Ein kan rett nok hevde at debatten om talemålet i skulen i utprega grad var farga av pedagogiske og praktiske argument. OdelsTINGSVEDTAKET frå 1878 sa: “Undervisningen i Almueskolen bør saavidt muligt meddeles paa Børnenes eget Talesprog”. Vedtaket blei mellom anna gjort for å overvinne den pedagogiske hindringa det talte bokspråket, slik mange av lærarane nytta det, blei rekna for å representere i samtida (Jahr 1984: 20). Samstundes var det ikkje tvil om at dei praktiske og pedagogiske argumenta gjekk godt saman med dei generelle nasjonale og sosiale motiva i samtida. Framlegget hadde neppe blitt fremma om det ikkje var nettopp fordi det bokspråket (“riksmålet”) elevane fram til då hadde blitt opplærte i, etter 1814 var blitt eit “utanlandsk” mål, og med det lite høveleg som bidrag til kulturell nasjonsbygging. Då kan ein hevde at sjølv om retorikken kring vedtaket og i den følgjande debatten, som varte i fleire tiår, var praktisk og pedagogisk på overflata, så var det likevel nasjonalisme som låg bak. Det kan ein òg sjå tydeleg om ein jamfører med den samtidige behandlinga av samiske og kvenske skuleborn, der det aldri var spørsmål om å la praktiske og pedagogiske omsyn gjere det mogleg for borna å nytte eige talemål i skulen (sjå t.d. Bull 2002). Dette gjer det adekvat å hevde at dei pedagogiske og praktiske argumenta berre var som skinnargument å rekne for ei underliggjande nasjonal grunngeving. Det tyder naturleg nok ikkje at det ikkje fanst dei som verkeleg

meinte at det var dei pedagogiske og praktiske forholda som var dei vesentlege, men det var ikkje dette som til sist gjorde det mogleg å få gjennomslag politisk i samtida – det var det dei nasjonalistiske straumdraga som gjorde. Når eg skal diskutere kva rolle språksosiologien har spela for framstillinga og analysen av den norske språkutviklinga etter 1814, vil eg framfor alt vurdere det opp mot Seip-modellen, den nasjonale modellen, som har vore den rådande innanfor den tradisjonelle språkhistorieskrivinga.

8 Det sosiale i spørsmålet: *Den språksosiale forklaringsmodellen*

Språksosiologien interesserer seg heilt eksplisitt for tilhøvet mellom samfunn og språk. Språksosiologi er eit synkront studium, men har eit diakront aspekt på same måten som studiet av språkstrukturen har det. Det diakrone studiet av språksamfunnet blir inkludert i omgrepet “språkhistorie”.

Då språksosiologien som vitskap voks fram, blei det ført intense debattar om korleis språkbruk, språkutvikling og samfunnstilhøve verkar inn på kvarandre og blir påverka av kvarandre – og desse debattane førte med seg ei ny interesse for språkhistoriske problem sett frå denne synsvinkelen (Almenningen m.fl. 1981: 1). Gjennom språksosiologien som vitskap vart interessa i språkhistorieskrivinga dreidd over mot talemålet. Den språksosiologiske historieskrivinga sette talemålet i sentrum for språkpolitikken i form av kamp for dialektane og mot talemålsnormering. Språksosiologien omforma på den måten språkhistorieskrivinga, som tidlegare hadde vore mest retta mot skriftspråkutvikling.

Språksosiologien forklarar den norske språkhistoria og språkutviklinga ut frå ein påstand om at det er ein klar samfunnsfordel for ei sosial gruppe at samfunnet sitt allmenne skriftspråk ligg nær denne gruppa sitt talemål i lyd- og formverk. Ut frå denne føresetnaden kan ein omskrive språkhistoria: Det er ikkje det nasjonale argumentet som har styrt språkutviklinga. Det er kampen mellom dei ulike sosiale gruppene for å oppretthalde eller få fordelene av nærleik mellom eige talemål og allmenn skriftnorm som har vore avgjerande (Jahr 1993: 102). Norsk språkutvikling etter 1814 må då framstillast og analyserast på bakgrunn av dette tilhøvet, og ikkje på bakgrunn av kva språkvariant som er “norsk” eller “ikkje-norsk”.

Målet med språksosiologien er å finne ut kva rolle dei eksisterande språka og språkvariantane i eit samfunn spelar som uttrykk for grupper, klassar og interesser. Framfor alt har språksosiologien spela ei stor rolle når det gjeld å skaffe fram ny kunnskap som har revidert ein del tidlegare førestillingar om språket og om korleis språk endrar seg. Her vil eg peike på at ein i staden for “språkutvikling” innanfor språksosiologien heller talar om “språkendring”. Språka “utviklar” seg nemlig ikkje; dei blir ikkje “betre” eller “dårlegare”, i staden endrar dei seg, som til dømes som følgje av medvitne normeringstiltak bygd på ulike ideologiar. Kunnskapen ein har fått gjennom denne vitskapen, gjer at ein ikkje lenger på vitskapleg grunnlag kan hevde at språket er ein einskapleg struktur som utviklar seg etter sine eigne, indre lovar.

Det finst etter den språksosiale forklaringsideologien inga universal-forklaring på språkendringar. Kvar einskild endring må forklarast for seg med bakgrunn i det språksamfunnet eller språkbrukarmiljøet ho blir til i, og forklaringa kan så eventuelt knytast til ei eller fleire drivkrefter, som til dømes kampen om kva former som er “fine” og kva former som er “vulgære”, eller for å nytte omgrep frå språksosiologien: kva former som har prestisje, og kva former som ikkje har det. Språksosiologien sette talemålet i fokus i staden for skriftspråket. Språkdebatten i syttiåra kom då meir til å dreie seg om talemålet enn om skriftspråket. Denne vektlegginga fekk òg mykje å seie for framstillinga og analysen av språkutviklinga i eit historisk perspektiv, ved at ein i større grad fokuserte på kva for dialektar som hadde vunne fram som grunnlag for skriftspråkformer, og kva for sosiale grupper som gjennom det hadde fått den fordel at skriftspråket låg nær deira eige talemål.

Språksosiologiske synspunkt kan forklare korfor vi fekk den voldsomme striden etter 1917-reforma. Reaksjonane som kom, var av språksosial karakter, og det var noko Seip stilte seg heilt uforståande til i samtida. Språkhistorikarar som har arbeidd innanfor Seip-modellen, har ikkje kunna gje noka rimeleg forklaring på korfor 1917-reforma skapte så stor strid i sine framstillingar (Jahr 1993: 131). Innanfor den språksosiale forklaringsmodellen er det ikkje vanskeleg å gje ei tilfredsstillande beskriving av reaksjonane som kom i samband med 1917-refoma – dei var ei sosial gruppe sitt forsvar for eit gode dei hadde hatt og såg som sjølv sagt, men som dei no følte blei tatt frå dei av staten. Mange hendingar og detaljar som vanskeleg kan forklarast innanfor Seip-

modellen, fell lett på plass i ei sosiologisk tenking, og får si forklaring innanfor ei språksosial forståingsramme.

Med framvoksteren av språksosiologien og utviklinga av nye forklaringsmodellar for den språkutviklinga som hadde skjedd i Noreg etter 1814, vart det tydeleg at overgangen frå dansk til norsk (skriftspråk) slett ikkje hadde skjedd som noko “naturnødvendig”, men mellom anna på grunn av politiske motiv og vedtak, og heile tida med ei velartikulert protestrørsle til stades, som motsette seg dei endringane som blei gjort (gjenom språkreformene), og som til slutt, i 1950-, 60- og 70-åra fekk det politiske overtaket.

9 Det nasjonale og sosiale i språkspørsmålet: *Den nasjonal-sosiale forklaringsmodellen*

Jahr peikar på at det er eitt tilhøve som viser seg å vere vanskeleg å forklare innanfor ein reindyrka språksosial modell, og det gjeld det avgjeraende spørsmålet om korfor det i det heile blei språkstrid i Noreg.

Innanfor Seip-modellen er forklaringa at Noreg i 1814 blei lausrive frå Danmark politisk og fekk sin eigen hovudstad, og at den direkte statlege danskpåverknaden frå normsenteret København med det stoppa opp. Dette gjev god meining innanfor Seip-modellen, men forklaringa er lite tenleg som del av ei språksosial forklaring. Det vanlege er jo at kvar einskild nasjon har eitt veldefinert standardisert skriftspråk, knytt til ein talemålsvariant med høg prestisje (eller fleire lingvistisk *ulike* standardiserte skriftspråk). Noreg var difor meir normalt språksosialt i 1814 enn det nokon gong sidan har vore. Vi hadde eit veldefinert standardisert skriftspråk, og overklassa i landet (embetsstanden) nytta eit talespråk som var nært knytt til dette skriftspråket, i motsetnad til underklassen (bøndene), som talte dialektar med låg sosial status (Jahr 1993: 131). Jahr meiner difor at i tillegg til alle dei nemnde forklaringsmodellane, kan ein òg snakke om ein “nasjonal-sosial” forklaringsmodell. Denne modellen tek utgangspunkt i at nasjonalromantikken som dominerande idéstraumdrag i Noreg i tida etter 1814, kravde visse vilkår oppfylte for at nordmennene med rette skulle kunne definere seg som ein eigen nasjon ved sida av danskane og svenskane. Fyrst og fremst kravde nasjonalromantikken eit eige nasjonalspråk som nasjonen si “folkeånd” kunne uttrykke seg gjennom.

Då unionen med Danmark blei oppløyst, blei det skriftspråket som blei brukt i Noreg definert som utanlandsk, og dette skapte då kravet om eit eige nasjonalspråk. Som kjent blei det sett fram to ulike forslag til løysing på dette problemet: Ivar Aasen meinte at vi skulle lage eit eige skriftspråk ved å byggje på ei samanlikning mellom dei norske bygde-dialektane (forenkla sagt), medan Knud Knudsen meinte ein skulle sette i verk ei gradvis fornorsking av skriftspråket med talespråket til den danna overklassa som normeringsbasis (noko som ville løyse det nasjonale spørsmålet, og samtidig spegle eit “normalt” samfunn språksosialt, jf. ovanfor). Desse to forslaga og utviklinga seinare har då resultert i skriftnormalane “nynorsk” og “bokmål”. Skilnadene reint lingvistisk sett mellom desse to skriftspråka er små, men Jahr meiner at den nasjonal-sosiale forklaringsmodellen kan gje eit plausibelt svar på korfor vi likevel altså har to standardiserte skriftspråk, som lingvistisk sett er rett like. Dei små lingvistiske skilnadene mellom nynorsk og bokmål symboliserer og representerer viktige sosiolingvistiske skilnader i Noreg. Jahr skriv:

Disse forskjellene kan spores tilbake til Aasen og Knudsen på den måten at Aasen utelukkende baserte sitt forslag til skriftnormal på talespråket til underklassen (bøndene), mens Knudsen på si side like ensidig bygde på overklassens (embetsstandens) talespråk. Samtidig kan det som en konsekvens av Aasens forslag og argumentasjon utledes en påstand om at det utelukkende var bøndene i Norge som var bærere av det nasjonale.[...] For Knudsen var embetsmennene, som hadde stått for den vellykka norske politikken i 1814, og som nå var de ledende og styrende i det nye Norge, like opplagte representanter for nasjonen (Jahr 1993: 132f).

På bakgrunn av desse to standpunkta blei så den såkalla “to-nasjon-teorien” utvikla, der bondekulturen blei rekna for å vere “heimleg” og eigentleg “norsk”, medan embetsmannskulturen var utanlandsk – han var “importert” og “dansk” (Jahr 1993:133).

I Seip-modellen blir det språksosiale aspektet ved to-nasjon-teorien mindre viktig, medan det i den språksosiale og den nasjonal-sosiale modellen blir særskild viktig. Jahr skriv då at den nasjonal-sosiale modellen er ein betre forklaringsmodell, av di han fram til språkreforma i 1917 ser den nasjonale drivkrafta som den vesentlegaste, medan den språksosiale blir den primære motivasjonen for språkutviklinga *etter* 1917. 1917 blir då

eit avgjerande skilje i nyare norsk språkhistorie i denne forklaringsmodellen.

Vikør peiker på at det skiljet Jahr skisserer mellom den språksosiale og den nasjonal-sosiale forklaringsmodellen, ikkje er godt nok. I staden meiner han at ein kan tale om ein utvida og forbetra språksosial modell, og at det ikkje var noko bastant skilje i og med språkreforma av 1917. 1917 markerer ikkje noko brot, meiner Vikør, men berre ein ny fase i eit kontinuerleg forlaup med røter i samfunnskampen i 1870- og 80-åra, der det som skjedde var at det sosiale grunnlaget for språkreformene vart utvida – frå bondesamfunnet til arbeidarklassa i byane, og at det nasjonale argumentet mista si kraft på grunn av den allmenne historiske utviklinga. Eg synest at Vikør sine synspunkt her har mykje for seg. Det at ein språkstrid/språkkamp i hovudsak er sosial, tyder ikkje at ein ikkje samstundes kan nytte nasjonale argument som retorikk, og eg meiner at det var nett det som skjedde. Her må ein dessutan kan hende skilje mellom den språkkampen som gjekk føre seg blant dei toneangivande debattantane i språkstriden og folk flest. Det er ikkje nokon som helst tvil om at det nasjonale verkeleg hadde mykje å seia retorisk fram mot inngangen av 1900-talet – men det nasjonale har på sett og vis likevel gått hand i hand med det sosiale heile vegen. For dei lågarestilte klassane hadde det nok mykje mindre å seie kva som blei rekna som norsk eller ikkje enn kva for sosial stilling og kva for moglegheiter dei hadde til å bli høyrte og til å påverke sin eigen kvardag, sjølv medan nasjonalromantikken blomstra som sterkast. I tillegg kan ein vise til at den kampen som gjekk føre seg internt i kvar av dei to leirane – landsmål/nynorsk og riksmål/bokmål – på mange vis heile tida har følgte sosiale skiljeliner.

10 Det praktiske i språkspørsmålet: *Den pragmatiske modellen?*

Kva så med den heilt siste tida, den tida som framleis ikkje er tilstrekkeleg skildra og analysert i språkhistorieverka, av di vi ikkje har den naudsynste avstanden i tid enno – kva vil vi sjå i denne språkhistorieskildringa? Det er sjølv sagt ingen forunt å sjå inn i framtida, men teikn i tida kan moglegvis gje oss nokre idear om korleis denne språkhistoria vil sjå ut. Om ein skal gripe fatt i dei ulike forklaringsmodellane som har vore lansert tidlegare (sjå Jahr 1993 og Vikør 1994), synest eg at det er eitt teikn som er tydeleg. Jahr (1993) har drøfta det han kallar “den pedagogiske for-

klaringsmodellen”, og har synt korleis pedagogiske argument og grunn-gjevingar har vore til stades i norsk språkstrid og norsk språkhistorieskriving tidlegare, men har peikt på at denne modellen er meir ein supplerande delmodell enn ein hovudmodell (Jahr 1993:102). Når Jahr har teke denne modellen med og har gjeve han eit eige namn, er det av di han meiner at han prinsipielt og teoretisk kan isolerast og byggjast ut vidare (Jahr 1993:102). Det finst grunnlag for å spørje seg om det Jahr kallar den pedagogiske modellen, er i ferd med å få ei utbygging og tyngd i tråd med det Jahr skriv at han prinsipielt og teoretisk kan få. Fleire forhold talar for å kunne hevde det.

Etter 1981-reforma i bokmål fekk vi det mange har kalla relativ språkfred. Med det har ein meint at striden mellom bokmål og nynorsk gjekk inn i ein rolegare fase, at normalane blei konsolidert, og at striden (i den monn der var strid) blei flytt inn i kvar av dei to “leirane”. Tilnærming mellom bokmål og nynorsk er ikkje lenger aktuell offisiell politikk, noko både St.meld. nr. 13 (1997–98) og St.meld. nr. 9 (2001–02) gir uttrykk for. Med dette blei dessutan fokuset flytta over på kva for praktiske, pedagogiske og økonomiske konsekvensar ulike sider ved den norske språksituasjonen kan ha, og det er symptomatisk at dei skriftspråksreformene som har komme etter at 1981-reforma i bokmål blei vedtatt, har gitt stort rom for avgjerder som har vore basert på nettopp praktiske og pedagogiske argument. Til dømes kan ein seie at vedtaka om å oppheve skiljet mellom hovudformer og sideformer i både bokmålsnormalen (vedtatt i 2005) og i nynorsknormalen (vedtatt i 2012) byggjer på eit ønske om å gjere det enklare for den einskilde språkbrukaren å oppnå normtryggheit i si eiga skriving på den måten at det ikkje skal eksistere ulike bruksområde for ulike former av same ord – alle skal i prinsippet vere jamgode (ei anna sak er sjølvsagt alle dei uutalte normene som framleis vil gjere seg gjeldande i skule og offentlegheit).

I arbeidet med både bokmålsreforma av 2005 (Språkrådet 2005) og nynorskreforma av 2012 (Språkrådet 2012) la ein vekt på “forenkling”, “tydelegheit” og “oppmjuking” som generelle prinsipp. Det gjeld både i diskusjonane i forkant av forslaga til endringar, i dei faktiske endringane som blei vedtatt og i debatten i etterkant av vedtaka. Med reformvedtaka fjerna ein til dømes ein god del såkalla “lite brukte former”, og dessutan var det eit uttrykt mål å forenkle sjølve språkssystemet. Rettskrivingsreformene har fått kritikk frå ulike hald for det faglege innhaldet. Det

har mellom anna vore vist til at dei utprega praktiske og pedagogiske omsyna kan få uheldige konsekvensar for det språklege systemet. Til dømes kritiserte Norskt Måldyrkingslag og Ivar Aasen-sambandet den nye rettskrivinga for nynorsk av 2012 for å “nytte frekvens som fasit” (Norskt Måldyrkingslag og Ivar Aasen-sambandet 2011: 9). I arbeidet med rettskrivingsreforma nytta ein tekstkorpuset til Norsk Ordbok 2014 som hovudkjeldegrunnlag, noko som tyder at det er ususprinsippet som i stor grad har fått gjennomslag. Ein kritiserer då vala som er tatt av rettskrivingsnemnda fordi ein meiner at usus ikkje gir uttrykk for normsikkerheit, men tvert imot for den manglande normsikkerheita som har gjort seg gjeldande som resultat av stor valfridom på ulike plan. Når ein så gjer denne usikkerheita til grunnlag for å fatte nye vedtak, så meiner ein at det bidreg til å gjere norma nettopp mindre “tydeleg, enkel og stram” (Norskt Måldyrkingslag og Ivar Aasen-sambandet 2011: 25).

I fleire år har det vore uttrykt ønske frå ulike hald om mindre satsing på sidemål, og styrking av hovudmålet. I praksis tyder dette ei nedtoning av jamstillinga av dei to skriftformene bokmål og nynorsk. Innspela har i stor grad komme frå den politiske høgresida i norsk politikk, frå partia Høgre og Fremskrittspartiet. Heilt konkret er det spørsmålet om obligatorisk skriftleg sidemålsopplæring i ungdomsskulen og den vidaregåande skulen det har vore debatt om, og argumenta har gått på at den obligatoriske skriftlege sidemålsopplæringa har vore til hinder for at elevane kan utvikle gode nok skriveferdigheiter i hovudmålet sitt. Det har vore hevda at det er urealistisk å krevje at elevane skal vere like gode i hovudmål og sidemål, og fleire har uttrykt ønske om ein tydelegare og mindre omfattande læreplan der dette kjem fram. Samstundes har det vore vist til at auka internasjonalisering har gjort behovet for kunnskapar i andre språk, særleg engelsk, meir viktig enn før. I samband med dette har dei same politiske kreftene, høgresida, ytra at det må vere eit fokus å stimulere elevane i skulen til å bruke meir tid på framandspråk i staden for å nytte pengar og tid på to norske skriftnormalar. Dette trass i nyare forskning som syner at det å bli eksponert for både nynorsk og bokmål ser ut til å gi dei same fordelane som fleirspråklegheit generelt gir (t.d. Vulchanova m.fl. 2012).

Eit anna moment som er vesentleg å trekkje inn når ein skal seie noko om den samtidige språkdebatten og kva som kjenneteiknar argumentasjonslinene, er forholdet til språklege minoritetar. Det er stadig fleire menneske i landet vårt som har eit anna morsmålsgrunnlag enn norsk, og i møte med dette har det praktisk-pedagogiske fått eit anna innhald

og ein annan funksjon enn tidlegare. I samband med at det har vore ein sterk auke i talet på elevar som tilhøyre språklege minoritetar i grunnopplæringa, særleg i dei store byane, drøftar ein kva forhold som kan auke den skriftspråklege norskkompetansen deira. For minoritetsspråklege kan ein etter opplæringslova søke fritak frå skriftleg sidemålsopplæring eller skriftleg sidemålsvurdering. I ei tid då det blir stadig meir fokus på testing og testresultat i utdanningssektoren, har det vore peikt på at PISA-undersøkinga syner at forskjellane mellom majoritets- og minoritetslevar i Noreg er større enn i OECD-landa i gjennomsnitt. Det at minoritetsspråklege har større språklege og kulturelle utfordringar i skulen enn dei majoritetsspråklege, har òg gitt god grobott for praktiske og pedagogiske argument som gjeld språkforhold i landet vårt, mellom anna har slike faktorar vore tekne til inntekt for argument om forenkling og tydeleggjering av formverk i skriftnormalane, og for korleis jamstillingssituasjonen skal handterast.

Dei enkeltmomenta eg har drøfta ovanfor, viser argumentasjon ein kan finne innanfor det eg vel å kalle ein pragmatisk forklaringsmodell, som samlar i seg praktiske, økonomiske og pedagogiske argument for den språkpolitikken som blir ført, vedtak som blir fatta, og tankar om tilhøve mellom språk, språkformer og samfunn som blir konsoliderte. Når debattane og ordskiftet som dreier seg om språk og språksituasjon dei siste tiåra i stor monn har vore prega av nett praktiske, økonomiske og pedagogiske argument knytt til språksituasjonen i landet, kan ein anta at når språkhistoria om denne perioden skal skrivast, vil desse ståstadene og argumenta få prege ramma for skildringa.

Dei sosiale argumenta er framleis til stades, men no er det mest som om det er desse som utgjer ein delmodell (sjå Jahr 1993), medan det er dei pedagogiske og praktiske argumenta som vinn fram. I den grad sosiale argument blir trekt fram, er det til dømes i samband med at ein skildrar det norske samfunnet som meir fleirkulturelt enn tidlegare, der einskilte grupper har eit anna morsmål enn norsk, og av den grunn kan ha problem med det store språksamfunnet sine krav om kunnskap og kompetanse i to lingvistisk sett like norske skriftmålvariantar. Her er det dei sosiale argumenta som er sekundære, og dei praktisk-pedagogiske som er dei primære. Ein viser òg til dårlege testresultat i morsmålet som kjem fram i ulike testar i grunnskulen, og gjev det ein kallar praktiske og pedagogiske problem knytte til kompleksiteten i skriftspraksmeistering i dei to norske skriftmålsnormalane noko av skulda. I ein slik

situasjon vil ein freiste å minke arbeidsmengda og tidsbruken knytt til å oppretthalde kravet om at elevane skal meistre dei to norske skriftnormane like godt, og heller konsolidere hovudmålet til elevane. Både det nasjonale og det sosiale argumentet for sidemålet er langt på veg borte i dag. Her markerte den andre verdskrigen eit viktig vendepunkt – 1944 var til dømes toppåret for nynorsk som hovudmål i folkeskulen. Men er det verkeleg så store praktiske og pedagogiske vanskar knytte til to-normalsituasjonen? Ein kan hevde at motviljen mot det obligatoriske sidemålet ikkje botnar i at det er så vanskeleg, verken praktisk eller pedagogisk. Det kan like godt vere eit spørsmål om haldningar, tidsbruk, didaktikk, osb.

Alt dette meiner eg syner at tida no er inne for den pragmatiske modellen, og at vi frametter vil få sjå ei språkhistorieskildring som syner korleis dei sosiale argumenta litt etter litt blei fortregnde av dei praktiske, økonomiske og pedagogiske argumenta dei siste tiåra av 1900-talet, og ei tid framover. Det interessante spørsmålet er då kva som skjuler seg bak dei praktisk-pedagogiske argumenta. Kva for ideologi og kva for språksyn er rådande i samtida? I staden for nasjonalisme, som var rådande på 1800-talet, og sosialisme, som var rådande til langt ut på 1900-talet, er det no naturleg å peike mot individualisme og liberalisme. Dei siste tiåra har på mange vis stått i individualismens teikn. Der gamle skiljeliner i befolkninga har blitt viska bort, har det i staden vakse fram eit fokus på individet sin rett til sjølv å gjere sine val utan for mykje politisk styring, og i dette får òg pragmatismen godt spelerom – det som er brukande og praktisk, og som gir uttrykk for direkte handling, blir vektlagt. Individuelle rettigheter og individuell fridom blir høgt verdsett, og identitet, personlege haldningar, valfriheit er honnørord. Sosial og økonomisk utjamning har ført til at det er vanskelegare enn tidlegare å mobilisere “klassane” – alle har i prinsippet dei same rettane og moglegheitene. Språkkamp blir i ein slik samanheng gjort om til individets rett til sitt eige språk – det er ikkje nokon naudsynt samanheng mellom å vere ihuga dialektbrukar og samstundes skrive konservativt bokmål.

11 Drøfting – språksosiologi og norsk språkhistorieskriving

Ovanfor har eg drøfta korleis ulike forklaringsmodellar kan nyttast som rammer til å forklare variasjonar og endringar som har skjedd og skjer

med språk, språkbruk og språksamfunn i Noreg i språkhistorieskrivinga for perioden etter 1814. Eg vil no sjå nærare på kva som kan seiast å vere dei overordna bidraga frå språksosiologien til nyare norsk språkhistorieskriving.

11.1 *Språksosiologien sitt vitskaplege bidrag til språkhistoria*

Den retninga innanfor språkvitskapen som rådde grunnen det meste av 1900-talet, var strukturalismen. Denne retninga vart grunnlagt av sveitsaren Ferdinand de Saussure. Ein av hovudtankane til Saussure var som kjent at ein måtte skilje skarpt mellom to sider av språket, *språkssystemet* (la langue) og *språkbruken* (la parole). *Språkssystemet* er ein fast og einskapleg, abstrakt struktur som eksisterer og endrar seg uavhengig av ytre påverknad, t.d. frå samfunnsutviklinga. *Språkbruken* er på den andre sida alt det som røytnleg blir sagt og skrive. Språkbruken byggjer på språkssystemet, men avspeglar det ofte på ein ufullkommen måte. Inkonsekvensar, halvvegs fullførte setningar og innblanding av element frå andre språkssystem er såleis vanleg i naturleg tale. Av den strukturalistiske språkvitskapen er slikt i praksis blitt skuva til sides, og studiet av det abstrakte språkssystemet har blitt ståande som det “eigentlege” språkstudiet. Denne avgrensinga av språkvitskapen vart etter kvart opplevd som utilfredsstillande av mange.

Språksosiologien skil ikkje som Saussure gjorde mellom *språkstrukturen* og *språkbruken*. Etter kvart som språksosiologien har oppheva dette skiljet, har denne vitskapsgreina òg på eit vis nøytralisert motsetnaden mellom ei synkron og ei diakron framstilling. Språksosiologien har gjort tydeleg at språket si endring i tida alltid skjer som ei følgje av variasjon i tale i “det sosiale rommet” (Thelander 1974: 57). Mæhlum (1996) peikar på at den sosiolingvistiske/språksosiale bølga kan knytast til ei overordna vitskapsteoretisk nyorientering. Denne nyorienteringa representerer ein markant opposisjon til positivismen sine vitskapsideal. Mæhlum viser til ein artikkel av Anne Brautaset, “Nordisk språkforskning og den faglige selvforståelse” frå 1974, som på eit prinsipielt grunnlag relaterer språkforskinga til opposisjonen mellom ei positivistisk og ei dialektisk vitskapsforståing. Brautaset argumenterer i artikkelen sterkt for eit oppgjør med positivismen som vitskapsideal, og vidare for at språkforskinga må sjåast i nær samanheng med det samfunnet ho skjer innanfor. “Studier av *språket i bruk* blir slik sett et av de fremste målene for en ikke“positivistisk forskning” (Mæhlum 1996: 84).

Mæhlum viser òg til Geirr Wiggen, som i si sosiolingvistiske hovudfagsavhandling frå 1974 tek eit kraftig oppgjer med positivismen som teoretisk overbygging, og liksom Brautaset forfektar han ein hermeneutisk tilnærmingmåte til eit studieobjekt. Medan ein altså tidlegare hadde framstilt og analysert den norske språkutviklinga som ein teleologisk fornorskingsprosess (Seip-tradisjonen), opna denne måten å sjå på språk og samfunn på for ei nyskriving av språkhistoria, der klassekamp og sosiale motsetnader blei sett på som sjølve drivkrafta i den norske språkstriden. Allment sett skal vitskapen ikkje berre vere deskriptiv og registrere ulike fenomen, han skal i tillegg freiste å forklare og forstå desse fenomena. Med andre ord bør språkforskaren ta i bruk hermeneutikken. For språksosiologien tyder det at han både skal fange opp og skildre dei ulike språklege endringane og variasjonane, og i tillegg freiste å forklare og forstå dei (Akselberg 1994: 156). Innanfor språksosiologien kan ein ikkje forklare og forstå språkvariasjon og språkending utan å ta omsyn til det samfunnet språket er ein del av, sidan språk innanfor språksosiologien blir betrakta som eit sosialt og kulturelt fenomen.

11.2 Språksosiologien og emne for språkhistoria

All historieskriving er sjølvstendig resultat av meir eller mindre medvetne utval av hendingar og emne som ein vel å presentere, samstundes som andre hendingar og emne blir valde bort. Og her førte framvoksteren av språksosiologien noko nytt med seg.

Den tradisjonelle språkhistorieskrivinga (Seip-tradisjonen) var, som tidlegare nemnt, i hovudsak einsidig skriftmålsretta og retta mot dei sentrale og prestisjeberande avgjerdsmiljøa i hovudstaden. Den meir språksosiale språkhistorieskrivinga retta interessa mot talemålet. Mellom anna skreiv Jahr i 1978 ei hovudfagsavhandling om rørsla Østlandsk Reising, som spela ei sentral og seinare sterkt undervurdert rolle i språkstriden kring 1920 (Vikør 1991: 54). I avhandlinga viser Jahr at det i mange lokalsamfunn var ein intens strid kring spørsmål om radikale og tradisjonelle former i lærebøker på bokmål i tjuetåra – ein periode som elles i språkhistorieverk har vore karakterisert som ein roleg periode.

Jahr skreiv seinare ei doktoravhandling om konfliktane kring temaet “talemålet i skulen” (1984), altså stortingsvedtaket frå 1878 om at den munnlege undervisninga i skulen skulle baserast på “Børnenes eget Talesprog”, og konfliktane kring dette prinsippet. Dette hadde tidlegare

vore totalt oversett i språkhistorieverk (Vikør 1991: 54). Andre emne språksosiologien har auka medvitet om, er til dømes sambandet mellom talemål og skriftspråkleg innlæringsmål i lese- og skriveopplæringa i skulen.

I tradisjonell språkhistorie er lese- og skriveopplæringa si historie berre så vidt nemnt, og då berre som belegg på at det var behov for eit *norsk* språk. Språksosiologisk forskning har synt at det er ein pedagogisk fordel om skriftspråket ligg nært talemålet ved skriftspråkinnlæring (sjå til dømes arbeid av Geirr Wiggen (1974) og av Tove Bull (1987)), og ein kan då framstille og analysere språkutviklinga på bakgrunn av dét. Språksosiologien kan av dei nemnde grunnane seiest å ha utvida det språkhistoriske perspektivet.

I nyare tid har språksosiologiske synsmåtar dessutan fokusert eksplisitt på korleis umedvitne og medvitne haldningar har innverknad på språk og språkbruk, korleis identitet på ulike plan verkar inn, både psykologisk, sosialt og kulturelt, og kva rolle språkkontakt og fleirspråklegheit spelar i ulike språksamfunn.

11.3 Språksosiologien og framvoksteren av vitskapen om språkplanlegging

Den moderne språkplanleggingsvitskapen har internasjonalt vakse fram av språksosiologien, som igjen hadde kome til som ei grein av den allmenne språkvitskapen (Vikør 1988: 11). Haugen peiker på at eit program for språkplanlegging har fire aspekt (Haugen 1968: 15ff). Fyrst må ein fastsette ei norm, anten ved å velje ei ny norm eller modifisere ei gamal. Så må ein kodifisere norma gjennom grammatikkar og ordbøker. Deretter må ein bygge ut norma gjennom å vise moglegheitene i ho, og så må ein arbeide for å gjennomføre ho ved å agitere for at andre skal ta ho i bruk og få ho innført i skulen og i offisiell praksis.

I boka *The Sociology of Language* skriv Fishman: "Perhaps the area of applied linguistics which most clearly illustrates the full complexity of societal phenomena which the sociology of language may someday enable us to understand is that which is concerned with language planning" (Fishman 1972: 186). I Noreg har det vore drive aktiv språkplanlegging sidan Ivar Aasen sette opp landsmålsnormalen sin midt på 1800-talet, og staten har engasjert seg særleg sterkt etter 1900, både ved å stake opp ei bestemt lei ein ønskte at språket skulle utvikle seg i, og ved konkrete tiltak for å fremje dette målet. Språkutviklinga kan påverkast, og er ofte blitt påverka, av planleggingstiltak. Men det skjer òg at slike tiltak har

slått feil. Døme på dette er retten 1981-reforma representerte i høve til tidlegare endringar i skriftmålsnormalen i bokmål.

Språksosiologien er ein vitskap som har vore med på å omdefinere kva som skal til for at språkplanlegginga skal lukkast. Gjennom å vise til den rolla prestisje, makt, sosiale grupper osv. spelar for dei ulike språkformene, og korleis dei einskilte reformtiltaka har vore vellukka eller ikkje med tanke på slike faktorar, har ein fått ny innsikt i kva dei ulike språkstridane har dreidd seg om.

Språksosiologien har gjennom ulike forskingsprosjekt vist kor tett samanvovne identitet og språk er. Dette kan mellom anna forklare korfor vi fekk ein stor strid etter 1938-reforma i bokmål – ei sosial gruppe, riksmålsbrukarane, fekk si språkform “nedvurdert” i høve til andre former. Ho mista altså den prestisjen ho tidlegare hadde hatt. Eit av kjernepunktene i den norske språkstriden er spørsmålet: Skal offisiell rettskriving (som altså er planlagt) rette seg etter det talemålet folk brukar – og då ikkje berre det “danna”, men òg det folkelege talemålet, eller er det talemålet som skal rette seg etter skriftnormalen? (Sjå Almenningen m.fl. 1981: 18) Gjennom den kunnskapen språksosiologien har tilført disiplinen nyare språkhistorie, kan ein forklare korfor det norske språkplanleggingsprosjektet “samnorsk” slo feil:

[...] the language planners, the politicians and the authorities all grossly underestimated the sociolinguistic differences existing between the two standards. The fate of Samnorsk is an illustration of the difficulties which language planning has to overcome if planned changes are perceived by influential groups in society as unacceptable for sociolinguistic reasons (Jahr 1997: 215).

Jahr poengterer vidare at dersom ein særskild språkplanleggingspolitikk skal kunne lukkast, er det naudsynt at han er støtta av sterke politiske krefter som tolkar språket som eit viktig symbol som del av deira ideologi. Om ein berre konsentrerer seg om dei reint praktiske tilhøva, som til dømes at det er upraktisk med to offisielle skriftspråk med relativt små reint lingvistiske skilnader, er endringane dømde til å mislukkast om dei samstundes impliserer at viktige sosiolingvistiske grenser blir brotne (Jahr 1997: 216).

11.4 Språksosiologien som bidrag til språkvitskapleg grunnlagsdebatt

Mot slutten av 1980-talet starta ein debatt om vitskapsgrunnlaget innanfor den norske språkvitskapen slik han kom til uttrykk i mellom anna språkhistorieskrivinga. Leif Longum kritiserte i ein artikkel i *Eigenproduksjon* (1989) norsk språkvitskapleg tradisjon for å vere konservativ når det gjaldt nye teoriar og faglege impulsar, og for mangel på vitskapsteoretisk refleksjon. I tillegg hevda han at det var ei indre sjølvmotseiing i det at ein på den eina sida hadde stått for eit ideal om objektivitet og verdifridom, samstundes som ein hadde stått innanfor ein nasjonalistisk og historisk orientert tradisjon som m.a. har ført til ei reformvennleg haldning reint språkpolitisk, og til aktiv deltaking i språkreformene på 1900-talet (Vikør 1989: 83). Han viste til at det alt hadde vore fleire utfordringar til fagdebatt på denne tida³, men at desse utfordringane ikkje hadde blitt fylgt opp. Longum (1989: 67) skriv:

Positivismens forskningsideal forutsetter *verdifrihet*, verdispørsmål oppfattes følgelig som en trussel mot vitenskapelig objektivitet. Derfor er det nødvendig å sette et klart skille mellom forskning og samfunnsmessige interesser, mellom empiri og vurdering.

Longum kritiserte språkhistorikarane for å ha nølt med å ta eit kritisk oppgjær med den nasjonale historieskrivinga med røter i 1800-talet. Seipmodellen, den tradisjonelle historieskrivinga, hadde fleire gonger vore kritisert frå ulike hald. Både innstillinga frå Vogt-komiteen (1966), doktoravhandlinga til Brynjulv Bleken⁴ (*Om norsk sprogstrid* (1966)) og Einar Haugen sitt oversynsverk *Riksspråk og folkemål* (1968) representerer viktig kritikk av denne modellen, men dei grunnleggjande problemstillingane som her blei tekne opp, blei likevel ikkje debattert i fagmiljøet enno.

Dette oppgjeret, som Longum meinte før eller seinare *måtte* komme, har til dels komme i tida etter, og i dette oppgjeret har språksosiologien spela ei viktig rolle. I boka *Språk og samfunn gjennom tusen år* av Olaf Almenningen m.fl. (1981) er språkhistoria heilt medvite freista framstilt og

3. Brynjulv Bleken sitt arbeid *Norskfilologene og sprogspørsmålet* (1970), og Anne Brautaset sitt arbeid *Nordisk språkforskning og den faglige selvforståelse* (1974).

4. Som både Jahr (1993: 125) og Longum (1989: 62) peiker på, blei det ikkje nokon debatt i fagmiljøet i samband med Bleken si avhandling av di ho blei oppfatta som eit språkpolitisk partsinnlegg frå *riksmålsmannen* Bleken.

analysert ut frå ein annan innfallsvinkel enn tidlegare. I forordet står mellom anna: “Meininga har vore å vise samanhengen mellom samfunnsutviklinga og språkutviklinga – særleg da den *språksosiale* og språkpolitiske utviklinga. Dette har ikkje vore utan problem, sidan det er mykje upløg mark her” (mi utheving). Sjølv om boka, som Jahr peiker på (1993: 135), ikkje er ei framstilling av nyare norsk språkhistorie fullt ut innanfor den språksosiale forklaringsmodellen, inneber ho likevel eit klart brott med Seip-modellen. Ein kan då vere litt ueinig med Longum i at fagmiljøet innanfor nordisk språkvitskap ikkje hadde hatt nokon grunnlagsdebatt. Som Vikør seier: “Men sjølv om det ikkje vart noen fres i *debatten*, så skjedde jo *fornyninga* likevel” (Vikør 1989: 83). Vikør skriv òg:

Motsetnadene mellom det tradisjonelle – eller såkalla positivistiske – fagsynet og eit meir kritisk, sosiolingvistisk og bevisst samfunnsorientert syn har likevel ført til konfrontasjonar, men da på spesielle felt og ikkje i generelle fagdebattar – og igjen: det har vore språkpolitikken som har vore drivkraft og motor, og diskusjonen har foregått utanfor dei strengt faglege og akademiske foruma (Vikør 1989:84).

Det at språksosiologien kan sjåast på som eit oppgjer med den positivistiske historieskrivinga, har vore viktig for framstillinga og analysen av skriftspråkutviklinga etter 1814, og etter kvart òg for framstillinga av talemålsendringar og talemålsutvikling. Lenge var det eit slags ideal å framstille historia, og då òg språkhistoria, mest mogeleg “objektivt”. Som Jahr (1993:126) peiker på, har disiplinen (nyare språkhistorie) lenge vore sterk når det gjeld empiri. Det har vore samla inn og skildra ei mengd data, men den naudsynte teoretiseringa kring empirien har i stor grad mangla.

Med framvoksteren av språksosiologien som vitskap tok ein til å stille nye spørsmål om korleis utviklinga i skriftspråket hadde skjedd, og derigjennom blei det heilskapssynet som tidlegare språkhistorikarar hadde hatt, tematisert. Språksosiologien drog fram nye emne som tidlegare hadde vore sett på som uvesentlege for forståinga av korleis skriftspråkutviklinga hadde skjedd, og samstundes voks det fram eit behov for nye forklaringsmodellar. Som Jahr (1993:127) peiker på, må historia då skrivast om igjen, med bakgrunn i ei ny heilheitsforståing.

Framvoksteren av den nye forståinga innanfor disiplinen nyare språkhistorie, må i tillegg til framvoksteren av språksosiologien sjåast i

samband med grunnlagsdebatten i historiefaget generelt. Språksosiologien representerte resultat og forståing av tilhøvet mellom språk og samfunn som viste seg å kunne appliserast og gi nytt perspektiv på mange hendingar og samband i nyare norsk språkhistorie, og som såleis kan forklare endringane som har skjedd i norsk skriftspråk. Språksosiologien må då seiast å ha vore eit viktig bidrag til den grunnlagsdebatten Longum etterlyste i norsk språkhistorieskriving. Eit ankepunkt her bør trekkjast fram: Medan den norske språkhistorieskrivinga i stadig større grad har nytta innsikter frå språksosiologien i beskriving, analysing og forklaring av norske språktilhøve slik dei har arta seg etter 1814, kan ikkje det same seiast om handsaminga av dei norske språkforholda før 1814 – her har det i stor monn vore akseptert å fokusere meir utelukkande på språkinterne forhold. Dei siste åra har det dessutan vakse fram ei erkjenning av at dei språkinterne forholda kan hende har måtta vike for mykje i språkhistorieverk som handlar om tida etter 1814. Desse forholda har i stor grad vore medverkande til at ei rekkje leiande språkforskarar ved norske universitet og høgskular no er i ferd med å skrive eit nytt norsk språkhistorisk verk i fire bind. Dette vil bli den første store samanhengande norske språkhistoria, og målet er å lage eit oppdatert og moderne fagleg referanseverk basert på nyare forskning. Språkhistoria skal gje ny innsikt i og ny forståing for samanhengar i norsk språk og det norske språksamfunnet, både i eit språkinternt og eit språkeksternt perspektiv.

11.5 Språksosiologien – kritiske merknader

Språksosiologien er som eg alt har nemnt, ein tverrvitskapleg disiplin. Det tyder at han lett kan kritiserast for å vere eklektisk – ein plukkar opp litt her og litt der, og bruker det der ein synest det passar inn. Ein kan då seie at språksosiologien som vitskap manglar eit overordna teoretisk perspektiv, med klart definerte metodar og strategiar. Ved at språksosiologien på varierende måtar representerer ein integrasjon av til dels sær s ulike forskingsfelt, aukar òg risikoen for å bli omtalt som kvasivitskap. Rolv Mikkell Blakar har i boka *Språk er makt* mellom anna skrive dette om språksosiologien:

Det synest mellom anna vere ein tendens til at språksosiologien konsentrerer seg einsidig og på ein nokså abstrakt måte om relasjonen

“språk-samfunn”. Lausrive frå konkrete kommunikasjons- eller samhandlingssituasjonar *kan* slike analyser av “språk-samfunn”-relasjonar paradoksalt nok ende ut i vakuum på tilsvarende måte som den tradisjonelle språkforskinga som språksosiologien kritiserer (Blakar 1973:172).

No var nok dette skrive i samband med omtalar av dei reint synkrone studia av tilhøvet mellom språk og samfunn, men kritikken kan til dels òg overførast til dei diakrone perspektiva som blir nytta i språksosiologisk forskning. Blakar skriv mellom anna om språksosiologien si fokusering på generelle fenomen som språk-makt-relasjonar, noko som jo i høgste grad blir aktuelt for skildringa av dei språksosiale tilhøva i nyare norsk språkhistorie. Mellom anna meiner han at utsegner som til dømes “dialektane er undertrykte” er altfor unyanserte og generelle (Blakar 1972: 209). Han peiker på at ein her kan kritisere språksosiologien for å mangle eksplisitt teoretisk forankring. Det bør leggjast større vekt på ei eksplisitt forankring i *teori* om språk og kommunikasjon. “Ei eksplisitt forankring i generell teori vil kunne representere *ei overordna styring* av den vidare utvikling av problemstillingar og innsamling av empirisk materiale” (Blakar 1972: 203). Nyare språksosiologisk forskning kan seiast å vise stor vilje og evne til å forankre forskinga i meir generelle teoriar, som til dømes psykososiale teoriar og synsmåtar knytt til individ- og gruppenivå. Døme kan vere konkrete forankringar av språklege analysar knytt til rational choice-inspirerte teoriar som “accommodation theory” (Giles & Smith 1979, Coupland, Coupland & Giles (red.) 1991) og “acts of identity”-modellen (Le Page & Tabouret-Keller 1985).

Blakar kritiserer òg språksosiologien for å mangle tilknytning til anvende problemstillingar:

Både for å vinne djupare innsikt i den generelle språk-makt-problematikken og for å kome fram til ein betre praksis, så er det tvingande nødvendig at språk-makt-problematikken vert knytt til anvendte problemstillingar i situasjonar der dei reelle interessemotsetningane i samfunnet kjem fram (Blakar 1972: 211).

Denne kritikken er ikkje heilt rettkomen lenger. Nettopp gjennom fokuseringa på korleis språk-identitet-makt-relasjonane fungerer, har ein kunna skrive den nyare norske språkhistoria på nytt (til dømes Hoel

(2011), Hyvik (2009), Jahr (1989), Almenningen m.fl. (1981) og Haugen (1968)).

Språkstriden i Noreg har vore ein strid om reelle interesse-motsetnader, og språksosiologien har gjennom ei eksplisitt fokusering på nett til dømes språk-makt-problematikk i eit historisk perspektiv lagt grunnlaget for ny forståing og analyse av konfliktane som har prega den norske språkdebatten. Det ein likevel kan seie framleis manglar, er, som Longum peiker på (1989: 64), ein systematisk analyse av norsk språkhistorie som forskingstradisjon og sjanger, på same måte som dei analysane som ligg føre om litteraturhistorietradisjonen (til dømes *Om litteraturhistorieskrivning* (Kittang, Meldahl og Skei 1983)). Vikør (1989: 87) skriv dessutan:

Sjølv om eg meiner at det for lengst er slutt på den “uskyldstilstanden” som Bleken og Brautaset i si tid peika på, så kan ein sjølv sagt spørje seg om vi i dag er hamna i ein ny uskyldstilstand – om vi er like ureflekterte innanfor *våre* uuttalte faglege føresetnader, same kor fagkritiske vi var i begynnelsen av 1970-åra.

Vikør skriv at det nok ikkje var så reint lite dogmatikk i mykje av den fagkritikken som vart sett fram då, “i tråd med sterke tendensar på den daverande politiske venstresida, ikkje minst i akademiske krinsar” (ibid.). Og det kan ein nok seie er rett nok, og i stor monn er sjølv sagt det igjen eit resultat av eit heilt generelt tilhøve: Det er alltid enklare å analysere og skrive om tilhøve i samfunnet når dei har komme litt meir på avstand. Avstand i tid tydeleggjer ideologiske føringar, politiske tilhøve og makt-konstellasjonar som det ofte er vanskelegare å få auge på i samtida. Trass i dette kan ein likevel freiste å seie litt om kva ideologiske føringar, politiske tilhøve og maktkonstellasjonar som synest å spele ei framtradande rolle i vår eiga tid.

12 Konklusjon

Språksosiologien er i dag ein uunnverleg del av språkvitskapen. Denne disiplinen har skaffa ny kunnskap og innsikt som har revidert tilvande førestillingar om språket. Det er ikkje lenger mogleg å hevde på vitenskapleg grunnlag at språket utelukkande er ein einskapleg struktur som

utviklar seg etter sine egne, indre lover. Mykje av den tradisjonelle språkideologien i delar av målrørsla kan hevdast å kvile på slike idear. Det same kan seiast om mykje av den tradisjonelle språkideologien i riksmålsrørsla (til dømes trua på ei såkalla “fri språkutvikling”). Det norske språket (anten det no gjeld bokmål eller nynorsk) blir då sett på som ein fast, avgrensa einskap som ikkje kan “blandast” med element frå andre mål utan at det andre målet “vinn” – eller i det minste at resultatet blir svært dårleg. Språksosiologien har bidrege til å vise at svar på korleis språk endrar seg, eventuelt utviklar seg, må søkast andre stader enn berre i språket som system.

Normer i seg sjølve er ikkje evigvarande; dei er knytte til visse samfunn i visse historiske situasjonar. Språksosiologien har spela ei viktig rolle i det å avdekkje og analysere dei sosiale mekanismane som ligg bak den norske språkstriden, og som kan forklare korfor utviklinga i skriftspråka har vore som ho har vore. Språksosiologien har synt at den utviklinga som har skjedd i dei norske skriftspråka gjennom språkstrid og språkplanlegging, er eit resultat av maktstrukturar i samfunnet, og at endringar som blir vedtekne sjølv kan verke attende på desse maktstrukturane og bidra til å endre sosiale og kulturelle forhold gjennom å sette lys på korleis språk og språkbruk speglar samfunnet dei er ein del av.

Tidlegare blei språktilstanden og språkutviklinga i Noreg ofte sett på med stor undring og lita forståing av utanlandske språkforskarar. Dei undra seg over korfor eit lite land som Noreg hadde bruk for to offisielle skriftspråkstandardar der dei lingvistiske skilnadene var nokså marginale. Ut frå praktiske og økonomiske synsstader syntest ein slik situasjon noko råflott. Men etter at språksosiologien som vitskap voks fram, endra dette synet seg noko. Noreg blir ikkje lenger utelukkande sett på som eit merkeleg annleisland, men blir ofte trekt fram som eit føregangsland når det gjeld talespråkleg toleranse og skriftspråkleg variasjon. Den språksosiologiske forskinga har synt at det slett ikkje er stabilitet og homogenitet som er det vanlege når det gjeld språktilhøve, men tvert om endring og heterogenitet. Språkstriden og språkplanlegginga som har vore ført i Noreg etter 1814, kan då bli vurdert som særskild verdfull – den einiskilde har gjennom den medvitne språkplanlegginga og gjennom striden om skriftspråkformene fått gode moglegheiter for å finne seg både munnleg og skriftleg til rette.

Gjennom eit oppgjør med den positivistiske forskingstradisjonen innanfor faget, har språksosiologien òg vore med på å tydeleggjere den

rolla ulike ideologiar spelar i all framstilling og analyse. Innanfor ei språksosiologisk forståingsramme – der dialektikken mellom språk og samfunn erstattar positivismen sitt skilje – blir dessutan arbeidet med sjølve forståingsmåten ein viktig del av faget. Den utviklinga som har skjedd i dei norske skriftspråka, har ikkje skjedd som noko “natur-nødvendig”, og då må framstillinga og analysen på ein heilt annan måte forklare dei vala som blir gjort. Sidan språka ikkje berre går gjennom ein “naturleg” utviklingsprosess, får naturleg nok andre *emne* innanfor språkhistoria aktualitet. Framfor noko anna har språksosiologien dreidd fokuset over frå dei interne skriftspråklege tilhøva til forholdet mellom skriftspråksnormene og dei ulike talemåla. Ut frå ein språksosiologisk tenkemåte kan ein mellom anna seie at det er ein fordel ved skriftspråk-innlæring at skriftspråket ligg nært opp til talemålet. Heile den norske språkstriden kan då skrivast som ein kamp om kva for sosiale grupper som skal få denne fordelene for seg, og ikkje ein kamp om kva for språk/språkformer som er norske, og kva for språk/språkformer som ikkje er det.

Språksosiologiske perspektiv har spela ei viktig rolle i det å avdekkje dei sosiale mekanismane som ligg bak språkstriden. Som Jahr (1986: 122) skriv, var normgrunnlaget for, og arbeidet med, eit nasjonalt skriftspråk i Noreg både i utgangspunktet og seinare uløyselig knytt til språksosiale spørsmål og til nasjonalpolitiske motiv og parlamentsvedtak. Eit sosio-politisk perspektiv er derfor heilt grunnleggjande for forståinga av den norske språkutviklinga etter 1814, og med det òg for sjølve språkhistorieskrivinga. Sjølv om ein i samtida ser at det er pragmatiske argumentasjonslinjer og retorikk knytta til praktiske, økonomiske og pedagogiske forhold som vinn fram og er tydeleggjort, så har språksosiologien lært oss at språk er makt. Det gir grunnlag for å stille seg kritisk og spørjande når ein ser framover òg – kva for maktstrukturar skjular seg bak pragmatismen? Det vil sannsynlegvis framtidige språkhistorieverk som skal skode attende til vår samtid kunne sette lys på.

Litteratur

Akselberg, Gunnstein. 1994. Paradigmetransformasjon i sosiolingvistikken. Mot ein post-labovsk sosiolingvistikk. I *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 12, 153–80.

- Almenningen, Olaf m. fl. (red.). 1981. *Språk og samfunn gjennom tusen år. Ei norsk språkhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Blakar, Rolv Mikkel. utg. [1973] 1996. *Språk er makt*. Oslo: Pax forlag.
- Bleken, Brynjulv. 1966. *Om norsk sprogstrid*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 1970. *Norskfilologene og språkspørsmålet*. Skrifter utgitt av Det norske akademi for sprog og litteratur. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brautaset, Anne. 1974. *Nordisk språkforskning og den faglige selvforståelse*. Norsk fagkritisk bokserie nr. 1. Oslo: Novus.
- Bull, Tove. 1987. Valfridom og slingringsmonn i rettskrivinga ein pedagogisk føremonn? I: Grønvik o.a. 1987: 39–49. Oslo: Cappelen.
- . 2002. Special linguistic developments in 19th century Norway. I: Bandle o.a. (red.) *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Volume 2. Berlin: Walter de Gruyter.
- Coupland, Justine; Coupland, Nikolas og Giles, Howard (red.). 1991. *Contexts of accommodation: developments in applied sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fishman, Joshua A. (red.). 1968. *Readings in the sociology of language*. The Hague: Mouton.
- . 1972. *The Sociology of Language. An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*. Massachusetts: Newbury House Publishers.
- . [1971] 1976 a. *Advances in the Sociology of Language. Volume I. Basic Concepts, Theories and Problems: Alternative Approaches*. The Hague-Paris: Mouton & Co.
- . 1976 b. The sociology of language: an interdisciplinary social science approach to language in society. I *Advances in the Sociology of Language. Volume I. Basic Concepts, Theories and Problems: Alternative Approaches*, Fishman, Joshua A., 217–405. The Hague-Paris: Mouton & Co.
- Giles, H. og P. Smith. 1979. Accommodation Theory: Optimal Levels of Convergence. I *Language and Social Psychology*, Giles, H. og St.Clair, R.N., 45–65. Oxford: Blackwell.
- Grønvik, Oddrun, Einar Lundebjerg og Leif Mæhle (red.). 1987. *Fornyning og tradisjon. Språkvern og språkrøkt 1972–1988*. Oslo: Cappelen.
- Haugen, Einar. 1968. *Riksspråk og folkemål. Norsk språkpolitikk i det 20. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 1978. Språket: en sosiolingvistisk profil. I *Språk og tekst*, Papazian, Erik og Vigdis Ystad (red.). Oslo: Universitetsforlaget.

- Hoel, Oddmund Løkensgard. 2011. *Mål og modernisering 1868–1940. Norsk målreising II*. Oslo: Samlaget.
- Hyvik, Jens Johan. 2009. *Språk og nasjon 1739–1868. Norsk målreising I*. Oslo: Samlaget.
- Indrebø, Gustav. 1951. *Norsk målsoga*. Bergen: John Grieg.
- Jahr, Ernst Håkon. 1978. *Østlandsmåla fram! Ei bok om rørsla Østlandsk reisning*. Tromsø – Oslo – Bergen: Universitetsforlaget.
- . 1984. *Talemålet i skolen. En studie av drøftinger og bestemmelser om muntlig språkbruk i folkeskolen (fra 1874 til 1925)*. Oslo: Novus.
- . 1986. Det sosiopolitiske perspektivet på skriftspråksnormeringa i det 19. hundreåret (Noreg). I *De nordiske skriftspråkenes utvikling på 1800-tallet, bd. 3: Ideologier og språkstyring* (Nordisk språksekretariats rapporter 7), 122–33. Oslo: Nordisk språksekretariat.
- . 1989. *Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814*. Oslo: Novus.
- . 1992. *Innhogg i nyere norsk språkhistorie*. Oslo: Novus.
- . 1993. Forklaringsmodeller i nyere norsk språkhistorie. I *Språk och social kontext*. Festskrift til Mirja Saari på 50-årsdagen, Ivars, Ann–Marie (red.), 121–36. Helsingfors.
- . 1997. The fate of Samnorsk: A social dialect experiment in language planning. I *Undoing and Redoing Corpus Planning*. (Contributions to the Sociology of Language 78.), Michael Clyne (red.), 215–48. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Johnsen, Egil Børre (red.). 1987. *Vårt eget språk. Bind 1: I går og i dag*. Oslo: Aschehoug.
- Kittang, Atle, Per Meldahl og Hans H. Skei. 1983. *Om litteraturhistorieskrivning. Perspektiv på litteraturhistografiens vilkår og utvikling i europeisk og norsk samanheng*. Øvre Ervik: Alvheim og Eide.
- Larsen, Amund B. 1916–17. Naboopposition – knot. I: *Maal og Minne 1916–17*, 34–46.
- Le Page, Robert L. og Tabouret-Keller, Andrée. 1985. *Acts of Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Longum, Leif. 1989. “Norsk” som forsknings- og studiefag. *Historiske perspektiver – aktuelle utfordringer*. (Landslaget for norskundervisning, bokserie nr. 49), 54–67. Oslo: Cappelen.
- Mæhlum, Brit. 1996. Norsk og nordisk sosiolingvistikk – en historisk oversikt. I *Studies in the development of linguistics in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden*, Henriksen, Carol; Hovdhaugen, Even & Sigurd, Bengt (red.), 175–224. Oslo: Novus.

- Neteland, Randi. 2014. Innflyttertalemåls innvirkning på talemålsendringer i industristeder. I: *Maal og Minne* (2014, 1).
- Nielsen, May-Brith Ohman. 2011. *Norvegr. Norges historie etter 1914*. Oslo: Aschehoug.
- Norskt Måldyrkingslag og Ivar Aasen-sambandet. 2011. Analyse av arbeidet med ny rettskriving for nynorsk. Notat til Kulturdepartementet. <http://www.ivaraasen.no/vitring/rettskriv-dept.pdf>, lasta ned 15.09.14.
- Papazian, Erik og Vigdis Ystad. 1978. *Språk og tekst. Synspunkter på språk, litteratur og samfunn*. Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget.
- Solheim, Randi. 2010. *Sosial smeltedigel – språklege legeringar: om talemålsutviklinga i industrisamfunnet Høyanger*. Trondheim: Tapir.
- Sommerfelt, Alf. 1934. *Hvordan sproget blir til. En oversikt over sprogets rolle i samfundene*. Oslo: Cappelen.
- Språkrådet. 2005. *Ny bokmålsrettskrivning fra 2005*. http://www.sprakradet.no/upload/3/bokmaalsrettskr_lavoppl.pdf, lasta ned 15.08. 2014.
- . 2012. *Ny nynorskrettskriving frå 2012*. <http://www.sprakradet.no/upload/Brosjyrer/Ny%20nynorskrettskriving.pdf>, lasta ned 15.08.2014.
- Steinsholt, Anders. 1964. *Målbryting i Hedrum*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 1972. *Målbryting i Hedrum 30 år etter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- St.meld. nr. 13. 1997–98. *Målbruk i offentlig teneste*. [Oslo]: Kulturdepartementet.
- St.meld. nr. 9 2001–02. *Målbruk i offentlig teneste*. [Oslo]: Kulturdepartementet.
- Thelander, Mats. 1974. *Grepp och begrepp i språksociologin*. Uppsala.
- Torp, Arne og Vikør, Lars S. 1993. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Venås, Kjell. 1991. *Mål og miljø*. Oslo: Novus.
- Vikør, Lars S. 1989. Fagdebatt og fagfornyning. I *Eigenproduksjon* 35, 83–85. Bergen: Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- . 1991. Språkhistorie og språkmedvett. I *Eigenproduksjon* 43, 50–68. Bergen: Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- . 1994. Korfor fekk vi språkstrid? Forklaringsmodellar i nyare norsk språkhistorie. I *Synsvinklar på grammatikk. Helsing til Lars Vassenden på 70-årsdagen*, Johan Myking, Helge Sandøy og Ivar Utne (red.). Bergen: Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.

- . 1999. *Austlandsmål i endring. I: Kleiva, Turid m.fl. 1999: Austlandsmål i endring. Dialektar, nynorsk og språkhaldningar på indre Austlandet.* Oslo: Samlaget.
- Vulchanova, Mila m.fl. 2012. Flerspråklighet i Norge. <http://www.sprakradet.no/upload/Spr%C3%A5kdagen%202012/Vulchanova%20endelig%20rapport%2025042013.pdf>, lasta ned 15.08.2014.
- Wiggen, Geirr. 1974. *Sosio-syntaktisk undersøkning av talemålet til utvalgte grupper Oslo-ungdom.* Hovudfagsoppgåve i nordisk språk og litteratur. Oslo: Universitetet i Oslo.

Abstract in English

Norwegian language history writing dealing with the period from 1814 and onwards, has been characterized by an explicit focus on language external factors, mainly due to the strong role of governmental language planning considering the written Norwegian standards. Theories shedding light on interrelations between language, language use and language societies have been given precedence. Insights from language sociology have been particularly important.

This article discusses what role language sociology as a scientific discipline has played for newer Norwegian language history writing, including a focus on how the language struggle in the 19th and 20th centuries has been explained. The main interest is to discuss how contemporary language struggle, changes in the written standards and the implementation of these changes has been described and explained. As a starting point for the discussion, different explanatory models developed in earlier research are presented; making a background for trying to shed some light on what characterizes the latest couple of decades.

Gro-Renée Rambø
Universitetet i Agder
Institutt for nordisk og mediefag
Serviceboks 422
4604 Kristiansand
Gro-Renee.Rambo@uia.no